

praks do prizadetih ljudi z metodami holokavsta ni absurdna. Občutenja izoliranosti, steklenega zvona, "nezmožnosti pričevanja sami sebi, samemu sebi" zaradi grozljivosti dogodkov, ki jih živijo, niso znana samo "prizadetim".

Mitja Velikonja

Neznosna samoumevnost sovraštva

TONČI A. KUZMANIČ: BITIA S POL STREŠICE – Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem (HATE-SPEECH IN SLOVENIA – Slovenian Racism, Sexism and Chauvinism); Open Society Institute; Media Watch; Ljubljana, 1999; 73 in 81 strani

Pred nedavnim sem si med reševanjem stanovanjskega problema šel ogledat neko stanovanje v eno izmed ljubljanskih blokovskih sosesk. Ob dogovorjeni uri sem se dobil s posrednikom za stanovanja in se odpravil na ogled. Še preden pa sva vstopila v stopnišče, mi je posrednik zmagoslavno pokazal na priimke stanovalcev na domofonu.

"Vidite!" se mu je smejalo.

"Kaj če vidim?" me je zanimalo, pri najboljši volji nisem razumel vzroka njegovega zadovoljstva.

"To, da ni nobenega -iča...", je pojasnil, verjetno malo nejevoljen, ker mi ni kliknilo to, kar naj bi bilo samoumevno. Nakar sem mu pojasnil, da se z ljudmi razumem ali pa tudi ne ne glede na njihovo narodnost in da glede tega nimam nikakršnih posebnih pogojev.

"No, no," se je hitro znašel posrednik – in po dobri trgovski maniri, po kateri ima stranka vedno prav, pa še zavedel se je neugledne primorske mojega priimka (in kajpada naglasa) – "saj imate prav, Prekmurci, Prekmurci so tisti, s katerimi ima človek same težave ..."

Samo špekuliram lahko, kdo bi bil lahko naslednji na vrsti: samohranilke, homoseksualci, ljudje z govornimi napakami? Numizmatiki, akvaristi, kodrolasci, sladkosnedneži, tisti z Nike namesto

Adidas telovadnimi copati? Namerno pretiravam, da lahko začnem na nivoju diskurza, ki ga Kuzmanič analizira v pričujoči knjigi. Ta je izšla znotraj projekta "Media Watch", katerega cilj je odkrivanje tistih dogajanj – predvsem na medijskem področju – ki ovirajo oblikovanje pluralne in strpne družbe na Slovenskem in seznanjanje mednarodne javnosti s takimi pojavi: knjigo tako sestavljata slovenski original in angleški prevod.

Avtor v knjigi z naslovom "Bitja s pol strešice" – njena prva različica je pred tremi leti izšla na straneh našega "Časopisa" – predstavlja in analizira rubriko "Nočna kronika", ki (še vedno v nespremenjenem tonu) izhaja izpod novinarske tipkovnice Marjana Skumavca na straneh "Nedela" in tudi "Dela", v obdobju od novembra 1995 do avgusta 1997. Ker spada omenjena rubrika med tiste, ki jih v obeh časopisih vztrajno nikoli nisem prebiral, je bilo moje presenečenje nad obravnavanim diskurzom že takrat popolno in sedaj, po vnovičnem branju, komaj kaj manjše. Rubrika je pravi pravcati laboratorij vsakovrstnega sovraštva, ksenofobije, šovinizma, seksizma in mačizma, na kvazi-humoren način plete toliko najbolj pritlehnih resentmentov, da lahko nepripravljenega bralca ob vsem tem brhanju nestrpnosti upravičeno spreletava srh. Kuzmanič jo upravičeno označi kot enega *najbolj sistematičnih in konstantnih virov medijsko (in potemtakem javno) izražene "nestrpnosti do tujcev" in nasploh do drugačnih (vključno do žensk) na Slovenskem* (str. 14).

Avtor rubrike očitno za alibi svojih prepričanj najde dovolj zmuzljiv, "depolitiziran" (v Barthesovskem smislu) diskurz: gostilniški. Mesto izjavljanja tako postane "patriotski šank", subjekt izjavljanja pa dosledno neimenovana bratovščina klenih, premišljujočih, odločnih in zelo moških Slovencev, ki jih zelo skrbi ogroženost slovenstva in seveda njih samih s strani dveh glavnih

podob sovražnega Drugega. Po eni strani – če parafraziram izraz za arhetipskega Drugega evropskemu krščanskemu občestvu, namreč *večni Jud, Ahasver* – je to *večni tujec (Neslovenec, Južnjak, Bosanec* ipd., skratka *bitje s pol strešice*, pa še kakšen Kitajec ali črnc se znajde vmes, danes bi se gotovo znašli še ilegalni prebežniki). Po drugi pa so to vsi tisti, ki niso "pravi moški": ženske (mdr. *jokave posiljenke*), homoseksualci (*pedofili, transvestiti*), klateži, narkomani idr.

Ob prebiranju pričujoče študije o eni izmed izložbenih vitrin slovenskega nacionalizma – Kuzmanič izbere metodo analize tekstov – se po eni strani gre zavedati dejstva, da gre za analizo le enega primera; a enega izmed mnogih. Na prav podoben način bi lahko analizirali npr. stereotipiziranje *južnjakov, blondink* oz. žensk nasploh, Romov ali homoseksualcev v slovenskih humorističnih oddajah, v šalah na njihov račun oz. na splošno v množičnokulturni produkciji pri nas (glej razne kvazi-humorne slovenske nanizanke ali filmsko produkcijo: v vsaki najdemo kak stereotipiziran oz. inferioriziran "južnjaški" lik); ali primerjali njihovo izobrazbeno ali premoženjsko strukturo, stanovanjski in drugačen status v družbi itn. Vse to skupaj ne kaže na neko nepovezano, naključno ekscesnost, pač pa na prtajeno logiko delovanja slovenskega nacionalizma (poznavalec srednje in vzhodnoevropskih družbenih dogajanj Pedro Ramet je pred dobrim desetletjem slovenskega uvrstil med "tihe" nacionalizme).

Prav podoben diskurz, kot M. S. projecira med modrece ob gostilniškem pultu, smo lahko v postsocialističnih družbah slišali celo z govornic državnikov in najvišjih politikov, npr. na Poljskem, Slovaškem, Hrvaškem ali v Srbiji, ali pa med ksenofobičnimi populistami tudi na Zahodu. V teh deželah je ta pogosto postal uveljavljen del politične kulture in celo uradnega

političnega besednjaka, mesto pa je našel tudi med cerkvenimi pridigami. V Sloveniji, to je potrebno priznati, je bilo tega na tem nivoju manj. Obstaja pa na drugih ravneh, kar ni nič manj nevarno in za pluralno družbo nedopustno: glede samopomilovalnih lamentacij o *ogroženosti naroda* se pivski diskurz ne razlikuje kaj dosti od tistega, ki ga Kuzmanič imenuje *razumniški* (str. 18). Po mojem mnenju gre med nacionalizmi omenjenih narodov in slovenskim nacionalizmom prejkoslej za dvoje razlik: med manifestnim, brutalno neposrednim nacionalizmom in latentnim (in zato navidez "prijaznejšim"); in za (ne)povezanost med uličnim (gostilniškim) in uradnim (političnim, državnim) diskurzom, zavitim v celofan birokratske brezbržnosti.

Nacionalizem je dinamičen in zgodovinsko spremenljiv družben pojav. Oblikovanje samostojne slovenske države je seveda prispevalo k utrjevanju takega nacionalističnega diskurza, zmotno pa bi bilo misliti, da se je oblikoval šele v zadnjih desetih letih. (Enako velja za občuten diskurz *ogroženosti naroda*. Zgolj za ilustracijo: na vprašanje iz raziskave "Slovensko javno mnenje" iz prve polovice osemdesetih *Nekateri pravijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence. Ali s tem soglašate ali ne? Če da, kaj je tisto, kar je pri Slovencih ogroženo?* so respondenti odgovarjali takole: *slovenski jezik* /SJM80 15,8 %, SJM82 28,2 %, SJM83 24,6 %, SJM86 39 %/ in *nacionalnost* /SJM80 11,3 %, SJM82 14,6 %, SJM83 12,7 %, SJM86 23 %/). Takšnih ali podobnih manifestacij nestrpnosti do drugih narodnosti (in drugačnih nasploh) je bila polna tudi vsa slovenska polpretekla zgodovina, ki je bila dejansko zgodovina nedemokratičnih in še bolj nedemokratičnih režimov.

Širše gledano je nacionalna država ena izmed zgodovinsko specifičnih oblik politične in družbene ureditve, v našem času popolnoma prevladujoča.

Po mojem mnenju pač ni, prvič, nekaj apriorno niti slabega niti dobrega; drugič, niti objektivna danost niti subjektivna nujnost; in tretjič, niti vir nacionalizma niti njegova krona, vrhunec. Tako jo naredijo trenutne izbire. Vanjo nismo enostavno "na-rojeni", na kar sicer pomenljivo napotuje sam izraz "na-rod", ampak je "naša", "moja", kolikor nam oz. mi ustreza. Kljub temu, da država lahko nastane kot *kulturni projekt* – glej obravnavo recimo v 2. poglavju pregledne knjige "Moderni nacionalizem" (Fontana Press, London, 1994) Johna Hutchinsona – pa se pripadnost nacionalni državi seveda ne pokriva z "ustrezno" nacionalno (in seveda kulturno, religijsko itn.) pripadnostjo njenih članov. Drugače rečeno, gre za razlikovanje med državljansko in nacionalno identiteto. Zoper to zavajajoče enačenje se je mogoče boriti z uveljavljanjem države državljanov in institucionalno zaščiti raznovrstnih manjšin pred etnokratično hegemonijo večine.

Na pričujočo Kuzmaničevo knjigo imam dve pripombi, ki sta bolj formalne oz. konceptualne kot pa vsebinske narave. Prvič, kljub temu, da je seveda jasno, da mora bralec poznati vsaj poglavitna dela, ki so bila doslej napisana o nacionalizmu, bi si knjiga vseeno zaslužila uvodni teoretski ekskurz, četudi kratek, in pa nujne pojmovne pojasnitve, npr. na (tudi povezane) razlike med političnim ("kantovskim") in kulturnim ("herderjevskim") nacionalizmom; liberalnim, konservativnim, socialističnim in ekstremnim nacionalizmom; organskim in integracijskim; introvertiranim (defenzivnim) in agresivnim; progresivnim (modernizacijskim) in regresivnim (tradicionalističnim oz. revivalističnim) itn. Zgolj sklicevanje na najpomembnejše novejšje študije o tej temi (v 91. opombi na strani 63) je odločno premalo. Z dialoško razgrnitvijo posameznih teorij bi potem lahko avtor lažje in jasneje izpostavil svojo analitično pozicijo oz. kritično izhodišče.

Prav tako bi bilo morda smotrno na začetku uvesti razliko med nacionalno in nacionalistično identiteto, ki jo razumem kot razliko med zavestjo o drugačnosti od oz. do drugih na eni strani z nestrpnostjo, sovražnostjo do njih na drugi. Drugače rečeno, *mi-vi* odnos (za razliko od *mi-oni*) je odnos različnosti med dvema (nacionalnima) identitetama in ni nujno vir napetosti, ampak tudi sožitja: spomnimo se le predmoderne bosanskohercegovske ali zgodnjenovoveške poljske zgodovine. Idealnotipsko gledano gre torej za tri skrajnosti: za življenje ob drugih, z drugimi ali proti njim. Dalje, študija bi gotovo pridobila tudi primerjalno vrednost, če bi avtor na koncu – na kratko – slovenski nacionalizem postavil ob bok prevladujočim tipom nacionalizmov pri drugih narodih (glede tega imam v mislih sijajno obravnavo Jeana Plumyena "Romantični narodi" /italijanski prevod pri Sansoni Editore, Firenze, 1982/).

In drugič, menim, da je uporaba izraza *rasizem* za označevanje obravnavanih pojavov na Slovenskem neustrezna. Avtor sicer navaja, da se *rasizem* danes kaže kot *nekakšen sintetičen omnibus koncept* (63), da niso več najpomembnejše rasne ali fizične razlike, ampak drugačnost nasploh, da je diskurz rase predvsem antipolitično (sam bi dodal tudi nadpolitično) naravnan (na straneh 62–65). Prav gotovo imajo določeni analizirani izrazi ali sintagme iz "Nočne kronike" rasistične elemente, ti pa gotovo niso prevladujoči. Ravno nasprotno: vse obravnavane *sovraže* najbolj od slovenstvu zavezane pivske družčine ločijo nacionalno-kulturne značilnosti.

Sam bi raje ostal pri pojmu "kulturni nacionalizem" oz. precej posrečeni skovanki "kulturizem", ki precej natančno označuje občutja kulturne večvrednosti nekaterih Slovencev do tujcev (tistih *južnih*, da ne bo pomote, ne pa tistih z zahoda ali severa) in konsekvantno njihovo izključljivost. Na drugi

strani pa so uporabljeni pojmi "mačizem", "seksizem", "homofobija" itn. precej točni za označevanje v študiji analiziranega odnosa "pivcev" do vseh, ki niso *ta pravi dedci*. Pri tem izhajam iz klasične durkheimovske pozicije verovanjske utemeljenosti vsake družbe: *vox populi* postane *vox Dei*, karkoli jim to *božje* že pomeni. Občutek o izjemnosti naše družbe, *najboljšega izmed svetov*, ki je jasno vedno tisti *naš*, je bistvo tega, kar imenujem sociocentrične mitologije. Njihov pomemben del je bilo poleg enotjenja navznoter vedno tudi razlikovanje od vseh drugih; to se potem lahko zlahka pretvori tudi v sovraštvo; ni pa to nujno. V družbah, kjer je vrhovna svetinja, mit vseh mitov narod, se sociocentrizem upravičeno imenuje *nacionalizem*; kjer spolna hierarhija, *seksizem*; kjer rasa, *rasizem*; kjer sovraštvo do drugih, do tujcev, *šovinizem* oz. *ksenofobija*; kjer vojska in bojvniške vrednote, *militarizem*; kjer religija, *religijski mesijanizem* ali *božja izvoljenost*; kjer kultura, *kulturizem* itn. Če vse te – sicer medsebojno povezane pojave in tudi pojme – poenotimo, zvedemo na skupni imenovalec *rasizma*, ta pojem izgubi svojo analitično prepoznavnost in uporabnost.

Nazaj v obravnavano okolje: kultur(ni nacional)izem Slovencev torej ni nekaj izrednega, ni fenomen, ki bi bil specifičen le za nas; in ki bi obenem bil avtomatično opravičljiv, dovoljen, če ne že kar nujen zavoljo spremenljive konstelacije različnih razlogov (*naše majhnosti, ogroženosti od pohlepnihih sosedov, priseljencev, beguncev* ipd.). Torej, to je nekaj, kar ne sme postati niti slaba tolažba niti nekakšno opravičilo v sili. Spoznanje o lastnih napakah, kontinuiranih nestrpnostih in krivicah v družbi ne sme zbledeti oz. se relativizirati z izgovorom, češ *saj tudi drugi počnejo prav isto ali podobno*. Zavedanje, premislek o njih mora postati tista prelomna točka, na kateri jih lahko, prvič, razumem, primerjalno in v širšem kontekstu, ne pa kot neko izolirano podalpsko poseb-

nost; in drugič, na svoj način in svojimi močmi storim nekaj zoper njih. Drugače rečeno, nujni pogoj tako refleksije kot tudi akcije je samorefleksija, dejavne kritike pa samokritika.

Pričujoča Kuzmaničeva knjiga se mi zdi pomembna zaradi dveh razsežnosti. Gre za študijo, ki na komplementaren način in z značilno brezkompromisnim, mestoma tudi pikrim slogom pisanja opominjajoče zapolnjuje eno od praznin, ki nastajajo v času poosamosvojitveno zanosnih študij o nacionalno pomembnih temah. Drugače rečeno, te slednje uravnovesi, benjaminovsko pokaže na *dokumente barbarstva* med *dokumenti kulture*. Kuzmanič v "Bitjih s pol strešice" sijajno razkrinka manj prijazno podobo sodobne slovenske samozavesti: izpostavi enega izmed mnogih primerov širšega kompleksa slovenskega nacionalizma, s katerimi se dnevno srečujemo, in enega izmed njegovih razpihivalcev.

Glavni – obenem pa tragični – dosežek te knjige pa se mi zdi v tem, da pokaže, da se v vseh letih izhajanja M. S.-jevih globoko(ne)umnosti, porogljivega razčlovečevanja in dekulriranja celih skupin ljudi, ki so nedvomno del slovenske družbe, nobena izmed institucij na Slovenskem, ki naj bi skrbele za spodbujanje strpnosti, ni zganila. Na kontinuirano blatenje vseh drugačnih ni reagiral nobeden izmed bralcev, v rubriki prizadetih ali razžaljenih. Niti izobraženci, ki naj bi poosebljali vest družbe. O tem, da oz. kako se rezila sprva ostrijo s peresi, kanoni najprej polnijo s samo-umevnimi slabšalnicami, neslane šale pa hitro nadgradijo z "ustreznimi" institucionalnimi rešitvami, smo se lahko prepričali v naši in svetovni polpretekli zgodovini. Iz teh izkušenj vemo, da poglobitveni problem vase zagledanih družb ni bil toliko ekstremizem posameznikov – tega najdemo vedno in povsod – pač pa strahopetna ali brezbrizna inertnost večine.

Mitja Velikonja

Zgodbe neke zgodovine

MARTIN ŠPEGELJ: SJEČANJA VOJNIKA; Znanje, Zagreb, 2001; 430 strani

Pogledom hrvaškega generala Martina Špegelja na dogajanja zadnjega ducata let, katerih aktivni protagonist je bil, je bilo v tem času mogoče slediti na več mestih: sproti v dnevnem časopisu, v predgovoru k hrvaški izdaji Janševih "Premikov" leta 1993, v intervjuju za zagrebški "Erazmus" (št. 9, 1994) ali v zborniku "Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995 (1999)". V pričujoči knjigi so ti povezani, razširjeni oziroma še dodatno eksplicirani. Gre za zgleden primerek t.i. vojne memoaristike – zelo specifične zgodovinopisne, (avto)biografske in obenem tudi literarne vrste – ki ima dolgo zgodovino in je nujna sopotnica vseh vojnih dogajanj. Spomine so pisali vojskovođe in navadni vojaki, zmagovalci in poraženci, krvniki in žrtve. Pričujoča knjiga ima s tega stališča vse potrebne lastnosti: gre za izjemno zanimivo, informativno branje, polno insiderskih informacij.

Špegelj je uniformo nosil pol stoletja, preživel dve vojni in prehodil pot od navadnega vojaka do generalpolkovnika. Knjiga je temu primerno kronološko zasnovana: od otroštva v Podravini in partizanstva, kamor je vstopil s petnajstim letom, do pestrega in po federaciji razseljenega službovanja v JLA; vmes je prevzel vodenje hrvaške Teritorialne obrambe, organiziral Titov pogreb, v letih 1985–1989 je bil poveljnik Pete armade, ki je bila razporejena na severozahodu države. Poleg nekaj incidentov za časa častniškega službovanja je bilo jedro njegovega latentnega spora z